

**Magdalena Wysocka,
Radosław Drożdżyński, Ryszard Walkowiak**

EFEKTYWNOŚĆ PROGRAMÓW AKTYWIZACJI ZAWODOWEJ W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM

[**słowa kluczowe:** bezrobotny, rynek pracy, efektywność, aktywizacja zawodowa]

Streszczenie

Celem badań była ocena efektywności programów aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych realizowanych w województwie warmińsko-mazurskim w latach 2008-2013. Przyjęto założenie, że efektywne programy to takie przedsięwzięcia, po zakończeniu których zatrudnienie stałe otrzymuje nie mniej niż 80% uczestników danego programu. Na podstawie zebranego materiału empirycznego można stwierdzić, że realizowane w województwie programy są umiarkowanie efektywne bowiem zaledwie co drugi uczestnik programów otrzymywał zatrudnienie po zakończeniu uczestnictwa w danym programie. Najbardziej efektywne okazały się programy prac interwencyjnych, po zakończeniu których ponad 60% bezrobotnych otrzymywało zatrudnienie.

Wprowadzenie

Transformacja ustrojowa w Polsce po 1989 roku polegająca, najogólniej rzecz ujmując, na radykalnych zmianach politycznych i gospodarczych, spowodowała istotne zmiany na rynku pracy. Przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej skutkowało nadmiarem siły roboczej na rynku pracy. Z pozornie pełnego zatrudnienia w poprzednim systemie gospodarczym zaczęto odnotowywać rosnące stopy bezrobocia. To niekorzystne z ekonomiczno-społecznego punktu widzenia zjawisko było szczególnie zauważalne na Warmii i Mazurach. Stan ten wynikał między innymi z głębokich przekształceń gospodarczych skutkujących zmniejszonym zapotrzebowaniem na siłę roboczą oraz z niedopasowania kompetencyjnego pracobiorców. Warmia i Mazury to głównie region rolniczy. W strukturze podmiotów gospodarczych do 1989 roku dominowały państwowe gospodarstwa rolne (PGR-y). Ich likwidacja spowodowała na

początku lat 90. gwałtowny wzrost bezrobocia bowiem inne funkcjonujące na rynku podmioty nie były w stanie zagospodarować tracących pracę w rolnictwie. Innym znaczącym problemem Warmii i Mazur jest także niska aktywność nowych przedsiębiorstw. Liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w REGON na 1000, sytuuje region w grupie pięciu województw o bardzo niskim stopniu aktywności gospodarczej, co przekłada się na brak nowych miejsc pracy, niskie zatrudnienie oraz utrzymującą się od wielu lat wysoką stopę bezrobocia.

Zjawisko bezrobocia od wielu lat jest istotnym problemem większości krajów uprzemysłowionych. Współcześnie uznaje się, że głównymi przyczynami tego stanu są zbyt niskie inwestycje w szkolenia zawodowe, wzrost gospodarczy nie pociągający za sobą wzrostu zatrudnienia, wysokie pozapłacowe koszty pracy, niska efektywność polityki rynku pracy oraz długotrwałe bezrobocie (Wojdyło-Preisner 2009). Uzasadnione są zatem próby oceny efektywności programów, które mają wzmocnić zawodowo osoby pozostające bez pracy.

Narzędzia aktywizacji zawodowej bezrobotnych

Problemy rynku pracy umiejscowione są w płaszczyźnie ekonomiczno-społecznej. Stąd też rządy poszczególnych państw w różnym stopniu podejmują działania nakierowane na zwiększanie zatrudnienia i zmniejszanie bezrobocia. W literaturze przedmiotu podaje się dwa modelowe wzorce przeciwdziałania temu zjawisku (Kabaj 1999):

- model substytucyjny obejmujący aktywne środki oraz programy rynku pracy, które mają oddziaływać na pracowników oraz bezrobotnych poprzez rozwój ich kwalifikacji. W modelu tym zaleca się decydom, aby tworzyli system zachęt dla przedsiębiorców, co powinno wpływać na zwiększone zatrudnienie. Podkreśla się ponadto, aby aktywne oddziaływania skupiały się przede wszystkim na redukcji przyczyn bezrobocia;
- model komplementarny oparty na skonsolidowanej „prozatrudnieniowej polityce społeczno-gospodarczej”. W modelu tym obok polityki rynku pracy ważne role spełniają: polityka gospodarcza, budżetowa, pieniężna i cenowo-dochodowa.

W Polsce Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹ zobowiązuje władze publiczne do prowadzenia polityki zmierzającej do pełnego i produktywnego zatrudnienia

¹ Art 65 ust. 5 i art. 67 ust. 2 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

nia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia. Przeciwdziałanie i łagodzenie skutków bezrobocia dokonywane jest na wiele sposobów zgrupowanych w dwóch formach. Pierwsza grupa przeciwdziałania to środki pasywne, mające charakter osłonowy. Celem uruchamiania tych środków są zabezpieczenia materialne, co w praktyce sprowadza się do wypłacania bezrobotnym świadczeń pieniężnych. Drugą formę działań stanowią instrumenty aktywizujące, nakierowane na zwalczanie bierności zawodowej. Ustawodawca założył także, iż działania te powinny powodować lepsze motywowanie pozostających bez pracy do ustawicznego podnoszenia swoich kwalifikacji, a następnie poszukiwania i podjęcia stałej pracy.

Zobowiązania władz publicznych w Polsce w obszarze polityki rynku pracy zostały zdefiniowane w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy². W wymienionej ustawie zmieniono reguły funkcjonowania organów rynku pracy, do których zalicza się³:

- publiczne służby zatrudnienia,
- Ochotnicze Hufce Pracy,
- agencje zatrudnienia,
- instytucje szkoleniowe,
- instytucje dialogu społecznego i partnerstwa lokalnego.

W ramach aktywizacji zawodowej bezrobotnych, w urzędach pracy powołano centra aktywizacji zawodowej, do zadań których należy m.in.:

- świadczenie usług rynku pracy, takich jak pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe oraz organizacja szkoleń;
- wspieranie podstawowych usług rynku pracy za pomocą takich instrumentów, jak np. finansowanie kosztów przejazdu do pracodawcy, finansowanie kosztów zakwaterowania w miejscu pracy czy też dofinansowanie wyposażenia miejsca pracy;
- aktywne programy rynku pracy takie jak np. prace interwencyjne i roboty publiczne, programy regionalne, projekty finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) lub też instrumenty adresowane do bezrobotnych do 30 i powyżej 50 roku życia.

Aktywna polityka państwa względem rynku pracy koncentruje się na stosowaniu instrumentów ekonomicznych w celu minimalizacji rozmiarów bezro-

² Dz.U. nr 99, poz. 1001, z późn. zm.; *ostatnia nowelizacja z dnia 14 marca 2014 r.* – jednolity tekst ustawy Dz. U. z 28 stycznia 2015 r.

³ Charakterystykę i zadania wymienionych jednostek organizacyjnych obszernie przedstawia literatura przedmiotu, stąd też pominięto je w tym artykule.

bocia. E. Kwiatkowski (2002) twierdzi, że powinna ona dotyczyć działań „na rzecz wzrostu popytu na siłę roboczą, obniżenia wielkości podaży zasobów siły roboczej i poprawę funkcjonowania rynku pracy”. W ramach aktywnych programów zatrudnienia zauważa się orientowanie ich przede wszystkim na przygotowywanie bezrobotnych do ponownego włączenia się w proces pracy. Inaczej mówiąc udział w tych programach powinien prowadzić bezrobotnych do podjęcia stałej pracy.

Do aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu zalicza się (Wiśniewski, Zawadzki 2011):

- staże,
- szkolenia,
- przygotowanie zawodowe dla dorosłych,
- prace interwencyjne,
- roboty publiczne,
- środki na tworzenie nowych stanowisk pracy,
- prace społecznie użyteczne.

W ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, staż został określony jako „nabywanie przez bezrobotnego umiejętności praktycznych do wykonywania pracy, przez wykonywanie zadań w miejscu pracy, bez nawiązania stosunku pracy z pracodawcą”. W świetle przywołanej ustawy głównym celem szkoleń jest podnoszenie i aktualizacja kompetencji zawodowych i społecznych, które zwiększają szanse na zdobycie lub zachowanie dotychczasowego zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej⁴.

Przygotowanie zawodowe dorosłych może odbywać się w formie praktycznej nauki zawodu kończącej się egzaminem potwierdzającym nabyte kwalifikacje w danym zawodzie lub też może być przyuczeniem do pracy. Z kolei zatrudnienie w pracach interwencyjnych⁵ dokonuje się na podstawie umowy o pracę między pracodawcą a bezrobotnym, przy czym zatrudniającego musi mieć wcześniej podpisana umowę z powiatowym urzędem pracy. Natomiast zatrudnieni przy robotach publicznych otrzymują wynagrodzenie finansowane lub dofinansowane ze środków budżetu państwa, samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, funduszy celowych lub spółek wodnych i ich związków. Głównym celem zatrudnienia w tej formie jest nakłonienie bezrobotnego do dalszego poszuki-

⁴ Dokładne regulacje dotyczące szkoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 września 2010 r. w sprawie standardów i warunków prowadzenia usług rynku pracy* (Dz. U. 2010 nr 177, poz. 1193).

⁵ Zob. *ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (Dz.U. 2004 nr 99, poz. 1001 z późn. zm.).

wania pracy, co powinno prowadzić do zmniejszania zjawiska bezrobocia długookresowego.

Odmienną od wyżej wymienionych formą minimalizacji bezrobocia jest przekazywanie środków na tworzenie nowych miejsc pracy oraz refundacja kosztów wyposażenia lub doposażenia stanowiska pracy. Wymienione dotacje uruchamiają powiatowe urzędy pracy dysponujące środkami z Funduszu Pracy lub Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Ostatnią z ocenianych w tym artykule formą aktywizacji bezrobotnych są prace społecznie użyteczne. Wsparcie w tej formie mogą otrzymać osoby bez prawa do zasiłku oraz korzystający ze świadczeń w ramach pomocy społecznej. Podkreślić należy, iż podczas wykonywania prac społecznie użytecznych nie traci się statusu osoby bezrobotnej.

Uruchamiane przez instytucje rynku pracy aktywne programy przeciwdziałania bezrobociu podlegają ocenie m. in. pod kątem zatrudniania uczestników programów po ich zakończeniu. W tym opracowaniu przyjęto za MPiPS i urzędami pracy, że efektywność zatrudnieniowa (wskaźnik ponownego zatrudnienia), to „stosunek liczby osób, które po zakończeniu udziału w określonej formie aktywizacji, uzyskały zatrudnienie w okresie do trzech miesięcy, tj. wyrejestrowały się z powiatowego urzędu pracy lub w tym okresie nie zarejestrowały się, w relacji do liczby osób, które w danym roku zakończyły udział w danej formie aktywizacji”⁶. Przywołana interpretacja podlega częstej krytyce między innymi za to, że tak obliczone wskaźniki efektywności „jedynie w części dotyczą efektów aktywizacji osób bezrobotnych, a faktycznie odzwierciedlają liczbę osób, wyrejestrowanych z rejestru bezrobotnych w związku z rozpoczęciem udziału w formie aktywizacji (...). Wpływ na zawyżone statystyki ma również fakt, iż prowadzone są one przez MPiPS w oparciu o dane z powiatowych urzędów pracy, które traktują każde podjęte zatrudnienie w okresie 3 miesięcy od zakończenia aktywizacji jako wynik efektywnej aktywizacji”⁷.

Wyniki badań

Celem badań była ocena efektywności programów aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Przedmiotem badań była więc efektywność wybranych programów rynku pracy, a podmiotami osoby bezrobotne uczestniczące w pro-

⁶ Zob. *Skuteczność (...)*; NIK Warszawa 2015, <https://www.nik.gov.pl> (dostęp: 20.07.2015 r.).

⁷ Tamże.

gramach oraz instytucje rynku pracy w województwie warmińsko-mazurskim. Problem badawczy sformułowano w postaci następującego pytania ogólnego: czy realizowane na Warmii i Mazurach programy aktywizacji bezrobotnych są efektywne? W postępowaniu badawczym poszukiwano odpowiedzi na poniższe pytania szczegółowe:

- Jakie programy na rzecz pobudzenia rynku pracy na Warmii i Mazurach realizowano w latach 2008-2013?
- Ile jest osób bezrobotnych uczestniczyło w programach aktywizacji zawodowej?
- Które programy aktywizacji były najczęściej realizowane?
- Ile uczestników programów otrzymało stałe zatrudnienie po zakończeniu programu?

W świetle celu badań i pytań szczegółowych postawiono następującą hipotezę: realizowane w województwie warmińsko-mazurskim programy aktywizacji bezrobotnych nie są efektywne. Przyjęto założenie, że efektywne programy to takie przedsięwzięcia, po zakończeniu których zatrudnienie stałe otrzymuje nie mniej niż 80% uczestników danego programu (efektywność zatrudnieniowa = 80%).

Wykonując badania analizowano dane zawarte w sprawozdaniach i opracowaniach przede wszystkim Wojewódzkiego Urzędu Pracy i Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Olsztynie. Dla porównywania wielkości środków przekazywanych poszczególnym województwom korzystano z opracowań Głównego Urzędu Statystycznego oraz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Analizowano dane z lat 2008-2013.

Realizowanie form aktywizacji zawodowej osób pozostających bez pracy wymaga stosownych nakładów finansowych. W tabeli 1 zestawiono strukturę wydatków na analizowane formy przeciwdziałania bezrobociu.

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli można stwierdzić zmienność w wysokościach przyznawanych środków w analizowanych latach ogółem, jak i na realizację poszczególnych form aktywizacji. Zmienność ta nie była charakterystyczna tylko dla Warmii i Mazur, ale dotyczyła także pozostałych województw w kraju⁸. Dane w tabeli ukazują, że we wszystkich analizowanych latach najwięcej środków przeznaczano na aktywizację w formie staży. W poszczególnych latach stanowiły one od 31,4 do 45,4% ogółu wydatków na aktywne formy wspierania bezrobotnych. Najmniej zaś środków kierowano na prace społecznie użyteczne (nie przekraczały 2,1% ogółu środków wojewódzkich).

⁸ Zob. statystyki GUS: <http://www.stat.gov.pl>_ Portal Statystyki Publicznej (dostęp: 22.05.2015 r.) oraz MPiPS: <http://www.mpips.gov.pl> (dostęp: 22.05.2015 r.).

Efektywność programów aktywizacji zawodowej...

Tabela 1. Struktura wydatków na aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu w województwie warmińsko-mazurskim (w tys. zł)

Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Szkolenia	14 843,4	20 700,8	15 713,8	6 290,7	9 656,9	11 396,3
Prace interwencyjne	19 796,4	18 983,3	23 586,6	21 618,9	16 958,7	21 719,9
Roboty publiczne	17 839,7	24 295,6	37 217,6	6 116,3	13 332,9	17 030,2
Prace społecznie użyteczne	2 734,8	3 086,3	3 733,6	2 328,8	2 804,8	3 439,9
Staże	53 651,3	83 946,0	117 995,0	50 507,9	46 789,9	65 234,2
Dotacje dla bezrobotnych	36 203,5	50 715,1	61 563,3	15 178,7	33 058,2	43 163,3
Dotacje dla pracodawców	25 711,6	29 646,0	48 531,0	9 168,2	21 329,3	24 248,9
Ogółem	170 780,7	231 373,1	308 340,9	111 209,5	143 930,7	186 232,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych WUP w Olsztynie.

W poszczególnych formach aktywizacji zawodowej uczestniczyła różna liczba osób pozostających bez pracy. Zmienność ta spowodowana była przede wszystkim wysokością środków kierowanych na poszczególne formy, ale także atrakcyjnością tych form dla pracodawców oraz bezrobotnych (tab. 2). Najwięcej osób uczestniczyło w stażach zawodowych. Popularne było także wspomaganie bezrobotnych poprzez szkolenia, a najmniej osób pracowało przy unowocześnionych (doposażonych) oraz od nowa wyposażonych stanowiskach pracy.

Tabela 2. Uczestnicy aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu w województwie warmińsko-mazurskim (w osobach)

Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Szkolenia	9 231	8 948	8 640	2 191	3 999	4 392
Prace interwencyjne	4 402	3 998	4 652	3 754	3 723	4 024
Roboty publiczne	3 234	4 220	6 123	1 020	2 560	2 345
Prace społecznie użyteczne	5 733	5 814	6 766	5 353	5 683	5 700
Staże	9 282	15 061	16 423	4 609	8 749	9 493
Dotacje dla bezrobotnych na podjęcie działalności gospodarczej	2 662	2 985	3 415	951	1 784	2 171
Dotacje dla pracodawców na doposażenie i wyposażenie stanowisk pracy	1 867	1 548	2 616	552	1 143	1 246
Ogółem	36 411	42 574	48 635	18 430	27 641	29 371

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych WUP w Olsztynie.

Istotą uruchamiania aktywnych programów wspierających bezrobotnych jest wykonywanie przez nich pracy zawodowej nie tylko w czasie uczestniczenia w danym programie, ale przede wszystkim podjęcie stałego zatrudnienia po zakończonym programie aktywizacji osób pozostających bez pracy. Efektywność aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu w województwie warmińsko-mazurskim przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Efektywność zatrudnieniowa w województwie warmińsko-mazurskim (w %)

Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Szkolenia	45,1	41,1	38,5	40,1	42,0	43,6
Prace interwencyjne	68,4	60,6	63,1	64,0	66,2	62,0
Roboty publiczne	45,5	36,0	45,6	44,1	58,3	55,3
Prace społecznie użyteczne	29,1	24,6	29,0	23,3	22,7	22,7
Stáže	48,2	49,6	47,2	48,2	53,7	60,0
Dotacje dla bezrobotnych na podjęcie działalności gospodarczej	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dotacje dla pracodawców na doposażenie i wyposażenie stanowisk pracy	100,0	100,0	100,0	100,0	00,0	100,0
Ogółem	52,5	49,4	50,9	48,1	52,8	55,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych WUP w Olsztynie.

Z danych zawartych w tabeli 3 można wnioskować, że średnia efektywność zatrudnieniowa na Warmii i Mazurach w analizowanym przedziale czasowym wyniosła 51,5%, co oznacza, że niewiele więcej niż połowa osób biorących udział w programach aktywizacji zawodowej została zatrudnionych po ich ukończeniu. Najbardziej skuteczne zatrudnieniowo w analizowanych latach okazały się dwa programy, tj. prace interwencyjne oraz stáže. Na te drugie programy kierowano też najwięcej środków finansowych (tab. 1) oraz uczestniczyło w nich najwięcej bezrobotnych (tab. 2).

Odrębnej interpretacji wymagają 100% rezultaty uzyskane w programach: dotacje dla bezrobotnych na podjęcie działalności gospodarczej oraz dotacje dla pracodawców na doposażenie i wyposażenie stanowisk pracy. Pełna skuteczność (100%) wynika z obowiązujących przepisów, w których zawarto regulację, iż osoby, które otrzymały dotacje na rozpoczęcie działalności gospodarczej muszą ją kontynuować przez co najmniej rok, natomiast przedsiębiorstwa otrzymujące refundację poniesionych kosztów na utworzenie i/lub unowocześnienie stanowisk pracy muszą zatrudniać pracownika przez co najmniej 2 lata. Jeżeli warunki te nie są spełnione następuje zwrot otrzymanych środków.

Zakończenie

Celem badań opisanych w artykule była ocena efektywności aktywnych programów przeciwdziałania bezrobociu, zrealizowanych w województwie warmińsko-mazurskim w latach 2008-2013. W postępowaniu badawczym otrzymano odpowiedzi na wszystkie postawione pytania. Odpowiedzi te i zgromadzone rezultaty szczegółowe, pozytywnie zweryfikowały postawioną hipotezę oraz upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

- w analizowanym przedziale czasowym wystąpiły dwa podokresy kategoryzowane według wysokości środków przekazywanych na aktywizację osób bezrobotnych. Znacznie korzystniejsze były lata 2008-2010, w których z każdym rokiem zwiększano wydatki na wszystkie formy wspomagające bezrobotnych w lepszym przygotowaniu ich do rozpoczęcia nowej pracy. Niestety od 2011 roku nastąpiło wyraźne ograniczenie wysokości środków, co znacząco odbiło się na liczbie uczestniczących w poszczególnych programach;
- realizowane na Warmii i Mazurach programy aktywizacji bezrobotnych można uznać za umiarkowanie efektywne. Ten „umiarkowany poziom” oznacza, że nieco więcej niż co drugi uczestnik programów otrzymywał zatrudnienie po jego zakończeniu;
- poza programami dotacje dla bezrobotnych na podjęcie działalności gospodarczej oraz dotacje dla pracodawców na doposażenie i wyposażenie stanowisk pracy, najbardziej efektywne okazały się programy prac interwencyjnych. Po zakończeniu uczestnictwa w tych programach ponad 60% bezrobotnych otrzymywało zatrudnienie;
- najwięcej środków kierowano na programy staże zawodowe. W tej formie aktywizacji uczestniczyło też najwięcej osób. Niestety zaledwie co drugi uczestnik otrzymywał zatrudnienie po zakończeniu programu.

Uogólniając prezentowane treści można stwierdzić, że choć analizowane formy aktywizacji bezrobotnych nie są „zbyt” efektywne, to jednak wiele osób otrzymuje istotne wsparcie pozwalające rozpocząć nową pracę. Odrębnym zagadnieniem jest jednak metodyka badania efektywności zatrudnienia, która powinna zostać wzbogacona np. o badanie zawodowych losów uczestników programów aktywizujących osoby pozostające bez pracy.

Bibliografia

1. Drożdżyński R. (2015), *Bezrobocie na Warmii i Mazurach a efektywność form aktywizacji zawodowej*, Maszynopis pracy magisterskiej, UWM w Olsztynie, Olsztyn.
2. *Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2012 roku* (2013), MPiPS, Warszawa.
3. Kabaj M. (1999), *Efektywność programów przeciwdziałania bezrobociu i skuteczność polityki rynku pracy*, [w:] E. Kryńska (red.), *Rynek pracy w wybranych krajach. Metody przeciwdziałania bezrobociu*, IPiSS, Warszawa, s. 56.
4. Kwiatkowski E. (2002), *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 547-548.
5. *Ocena sytuacji na rynku pracy w województwie warmińsko-mazurskim oraz realizacji Regionalnego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia* (2008, ..., 2013), „Biuletyn Wojewódzkiego Urzędu Pracy”, Olsztyn, <https://www.wupolsztyn.praca.gov.pl> [dostęp 20.07.2015],
6. *Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego*, (2005, ..., 2013), Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.
7. *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 września 2010 r. w sprawie standardów i warunków prowadzenia usług rynku pracy*. Dz. U. 2010, nr 177, poz. 1193.
8. *Skuteczność wybranych form aktywnego przeciwdziałania bezrobociu w niektórych województwach* (2015), Raport Najwyższej Izby Kontroli, Warszawa, [dostęp 20.07.2015], dostępny w Internecie: <https://www.nik.gov.pl>.
9. *Statystyki*, GUS, [dostęp: 22.05.2015], dostępny w Internecie: <http://www.stat.gov.pl>_Portal Statystyki Publicznej.
10. *Statystyki*, MPiPS, [dostęp: 22.05.2015], dostępny w Internecie : <http://www.mpips.gov.pl>.
11. Wiśniewski Z., Zawadzki K. (2011), *Ewolucja polskiej polityki rynku pracy po akcesji z Unią Europejską*, [w:] R.Cz. Horodeński, C. Sadowska-Snarska (red.), *Integracja społeczna przez pracę. Aspekty makroekonomiczne i regionalne*. Komitet Nauk o Pracy i Polityce społecznej PAN w Warszawie – Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie – Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok – Warszawa, s. 31.
12. Wojdyło-Preisner M. (2009), *Profilowanie bezrobotnych jako metoda przeciwdziałania długookresowemu bezrobociu*, UMK, Toruń, s. 13.
13. *Województwo warmińsko-mazurskie w liczbach*, (2012), Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.
14. Wysocka M. (2016), *Rola elastycznych form zatrudnienia w kształtowaniu regionalnego rynku pracy*, Wyd. UWM w Olsztynie, Olsztyn.
15. *Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*. Dz.U. nr 99, poz. 1001, z późn. zm.